

STORIA DELL'ARTE MEDIOEVALE (MINIATURA)

Prof.ssa Sonia Chiodo
Aa 2018-2019

La vocazione interdisciplinare del libro
manoscritto: materiali, scrittura, testo e pittura.

7 marzo

All'origine del libro
manoscritto: dal
volumen di papiro o
pergamena al **codice**

Weitzmann

Ricostruzione di un rotolo dell'Iliade del I sec. aC

28 righe di scrittura medie

1 illustrazione per colonna tratta dalla Tavole Iliache

30 min. x ogni libro

Totale di 720 miniature per l'intero ciclo in 24 rotoli

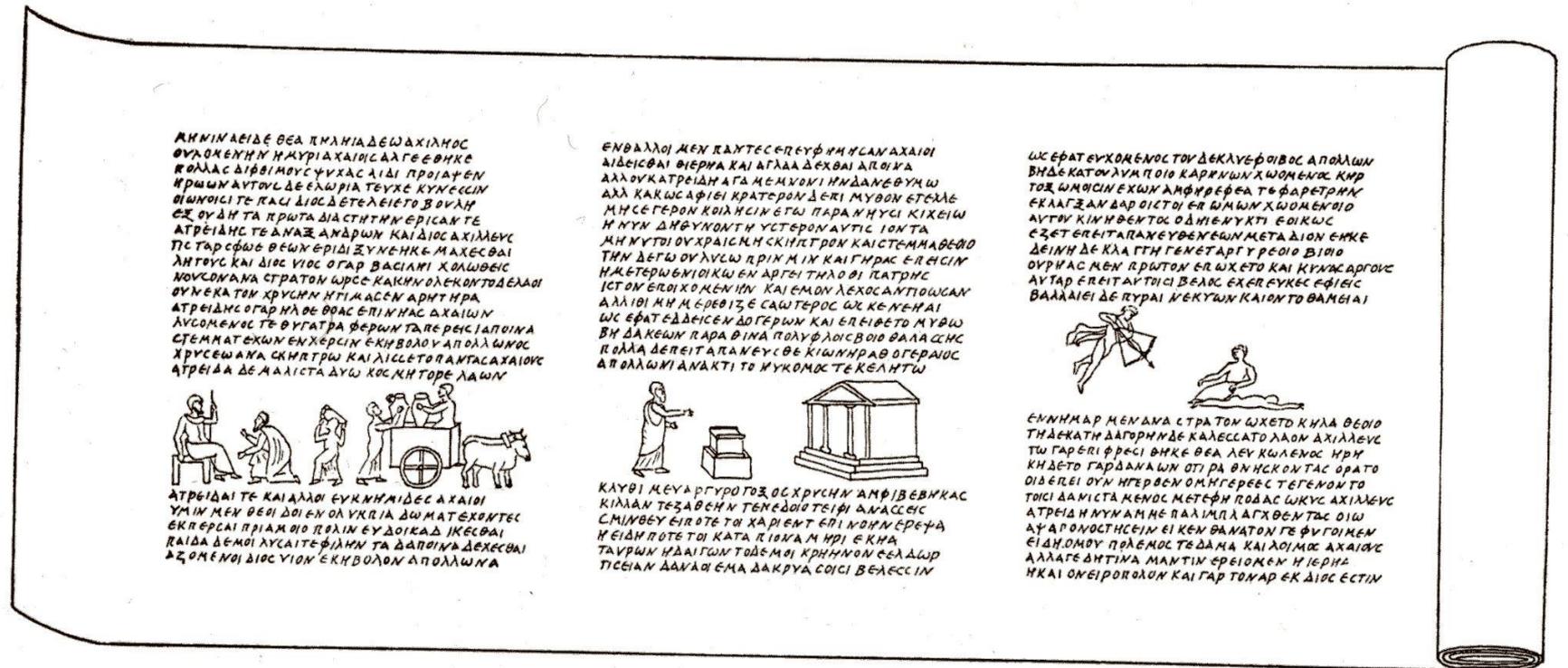

Figura A - Ricostruzione di un rotolo dell'Iliade del I secolo a.C.

FORMON SUAVITATIBUS MODIS MOVENI RE MI NA LCA

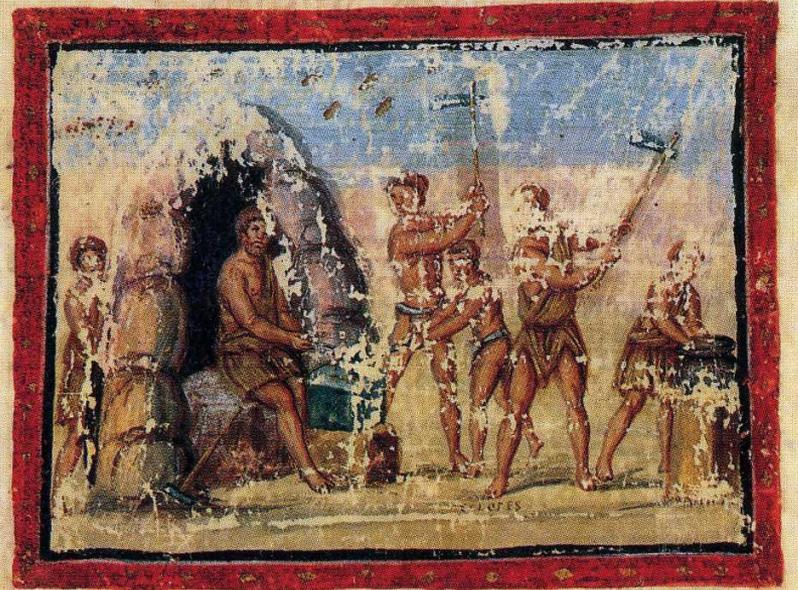
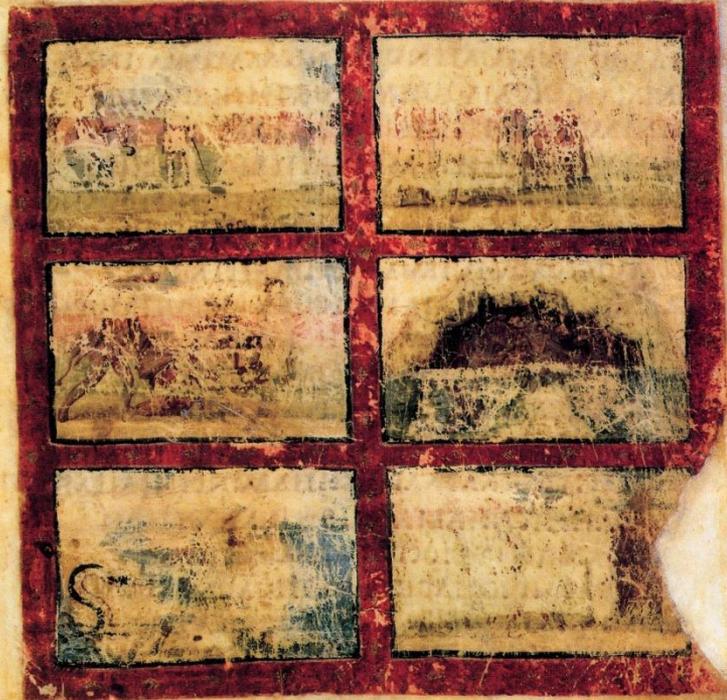

MINORVM SATYRORVM ET SILEMORVM DELECTATIO
POEIRI MASTRACOSI ODIGNATA EST LVDERE REVERSV
NOSIRANEGIRMBVIT SILVISHABITARE THALIA
CVM CANE REM REGES ET ROELIACYNITHIVS AVRE
VELLITEMONVIT PASI OREM ITY REPTINGVIS
LASCERE OPORTET OVES DEDUCTVM DICERE CARMEN
NUNCIGONAMQVE SVPTIBI ERVNT QVID DICERE LAVDES
VAREIVASCVTIANE ET RIS TIA CONDIRE BELLA

Roma o
Ravenna, VI
secolo, I
metà

Virgilio
Romano,
Bibl. Vat., ms.
Vat. Lat. 3867
(Virgilio), fol.
14r

NEQUIVIT IN TROELOPESULKAINX MASSIS
CUALROEIRANNIALLITMIRINIS FOLLIBUS MURAS
ACCIRIUNT REDDUNTQUE ALIIS TRIDENTINTINGUNT
ALAMUCUGEMITIN COSITIS INCUDIBUS ANTRUM
ILLIS INTER BESIMAGNAUIBRACCHINTOLLUNT

[Virgilio Vaticano](#), Bibl. Vat., ms. Vat. Lat. 3225, ff. 1 (sei scene dalle Georgiche), 8v
(il lavoro dei Ciclopi)

ORSI ANE PINE QVIS HORTOS QUAE CURA COLENDI
ORNARE ET CANEREM BLERI QUEROS ARINCE STI
QUOQ MODO POTIS GAUDERENT IN TIBARIUS
TU IADIS ANTIORI A TORTUS QUAE HERBAM
RESCEIT IN UENTRE NICUCUMIS NEC SERA COMANTI
NARCIS SUMA UTI LENITACULS SEU IMINACANTHI
ALLENIS HEDERAS ITA MANTIS LITORN MYRTOS

Virgilio Vaticano, ff.
7v (il vecchio Coricio
descrive la sua
semplice vita),

CONVERTANTUR IAM IN PERALOPHYTUSQUE FUTURUM
 SIN MANIBUS VESTRIS VESTRAM ASCENDISSET IN URBEM
 ULTRONSIA MAGNO BELOTI ADMO IN ABILLO
 VENTURAM ET NOSTRO SENATA MANERINE POTIS
 TALIBUS IN SIDI SPERITURIQ' ARTES IN ONIS
 CAEDITARE SCAPTIQ' DOLIS LACRIMISQUE CONCTIS
 QUOS NE QUI IT DIDES NE CLARISEUSACHILLIS
 NON ANNIDOMUERE DICIA NON MILNICARINAE

Virgilio Vaticano, ff. 13 (Enea ed Ecate davanti a Cartagine in costruzione), 18v (Laocoonte è attaccato dai serpenti mentre sacrifica un toro)

Sant'Agostino scrive al vescovo Peregrino giustificandosi per il tipo di supporto usato, forse un fascicolo.

Sant'Agostino, Lettere, No. 172 (171), (414-416 d. C.)

ALIPIO E AGOSTINO INVIANO CRISTIANI SALUTI A PEREGRINO,
BEATISSIMO SIGNORE, FRATELLO RISPETTOSAMENTE CARISSIMO E
COLLEGA NELL'EPISCOPATO

1. Abbiamo inviato una lettera a Massimo, persona di riguardo e nostro fratello, convinti che sarà assai lieto di riceverla. Tu però, alla prossima occasione che ti sarà possibile trovare, usaci la gentilezza di risponderci se siamo riusciti a trarne qualche profitto. Egli dovrebbe sapere che ai nostri amici non solo laici ma anche vescovi siamo soliti scrivere lettere prolisse nella stessa maniera con cui è stata scritta quella inviata a lui, affinché le si possano scrivere comodamente e le si possa tenere più comodamente quando le si leggono; vorremmo evitare ch'egli, ignorando questa nostra abitudine, pensasse che gli abbiamo fatto un affronto.

Elementi della tradizione del rotolo passano
nella nuova forma del codice

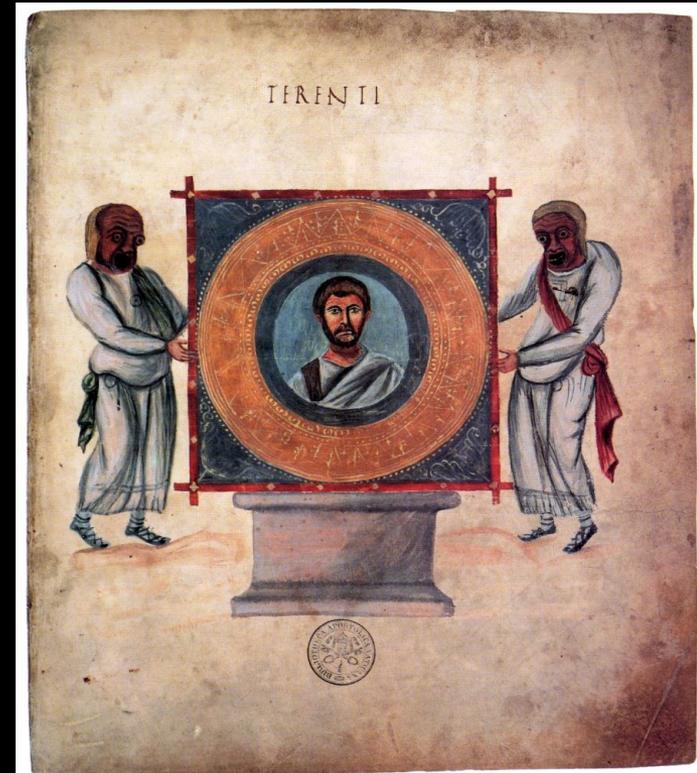
I sec. dC

-libelli membranacei

Marziale (fine I sec. d. C.): Epigrammi (14, 186):

Quam brevis immensum cepit membrana Maronem!
Ipsius vultus prima tabula gerit

Terenzio, Commedie, Vat. Lat. 3868 (sec.
IX)

Lo studio del libro antico e tardoantico è uno studio di tipo archeologico.

Terenzio (200-150 aC circa). Le sue sei Commedie vennero tutte rappresentate tra il 166 e il 160 aC. Oggi sono note solo attraverso trascrizioni di epoca carolingia.

Influsso dello «stile del papiro»

MISYS
ANCILLA

PAMPHILUS
ADULES CENS

CLARINUS
II

DAVUS
SERVUS

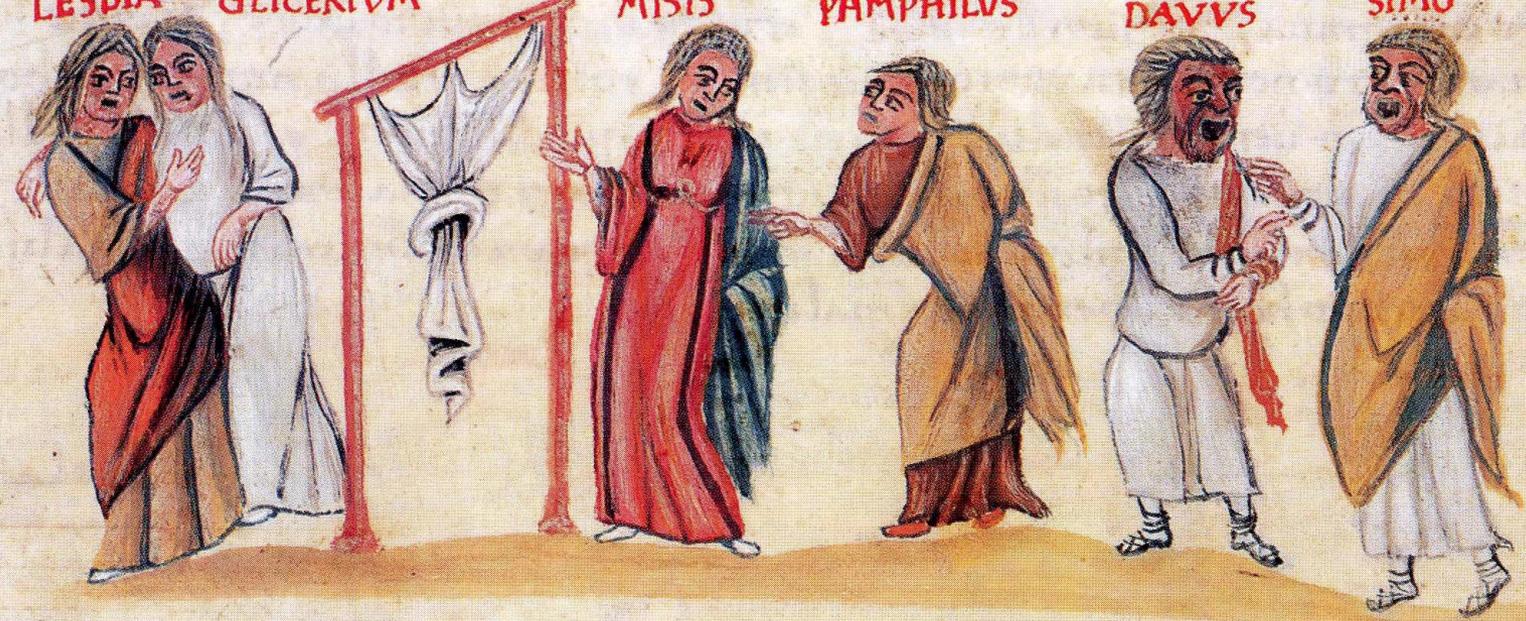
*Egrediens misys
a glaucio missa
atquerend' pa
phila. & ad se
uideri ueni
re. hoc se
cum uel
potius
adap
sa do
mnia
suam
dicit
hac*

*egrediens misys glaucio
missa dicebat*

MYS iam ubi ubi erit inuentum. tibi curabo & in mecum adductum tuum pamphilum; tum modo
conueniunt indeclinabile blandem sensu habent dolore
 animem in olite macerare; **PAM** ^{affeciuose} mysis **MYS** quid est hem pamphile optime mihi te
ore **MYS** ^{domine} orare iussit si se ames fera iam ut ad se uenias uideri aut te cupere;
dolendo quilla misera hoc est **PAM** ^{reuerentia} ubi per uerba hoc malum ^{tuofenitio} intertas erit. sic in me atq; ^{odauo} illam ^{medglycomu} operata tua nunc miseris sollicita

DAU pueri ^{te} **Le** est. **SYM** quid est? **DA** nihil; **SYM** ^{quis} quin. **dic** quid est. **DAU** ^{filiius} att nimum ^{conuocatus. ipse}
 parte ^{te} ^{Expense} facere ^{frater tuus} sumpsum; **SYM** ^{filiius} me ne. **DAU** ^{filiius} te. **ux** ^{inquit} inquit ^{uocabo} drachmis est ^{ad cenam} opsonatu
 decem. ^{solaliu} non ^{perque} filio ^{supperandu} uideatur ^{in ipso sumpsum} uxorem ^{uoc} dare; ^{pudebo} quem ^{quidna} inquit ^{uidero} uocabo ^{quidna} ad cenam ^{quidna} meorum
 aequaliu. ^{reic} potissimum ^{Exogonon ue. et. in. malis} nunc. & ^{daus} quod ^{daus} dicendum ^{daus} hic ^{daus} fiet. ^{daus} tu quoq; ^{daus} per ^{daus} parte ^{daus} nimum.
 non laudo. **SIM** ^{animuui} tace. **DAU** ^{animuui} commoue; **SYM** ^{animuui} ego ^{animuui} istac ^{animuui} recte ^{animuui} ut ^{animuui} fiat ^{animuui} uidero. ^{animuui} quid ^{animuui} na.
 hoc ^{reic} est ^{reic} quid ^{reic} hic ^{reic} uult ^{reic} ueterato ^{reic} sibi. ^{reic} nam ^{reic} si ^{reic} hic ^{reic} mali ^{reic} est ^{reic} quicquā ^{reic} em ^{reic} illic ^{reic} e. ^{reic} huic ^{reic} rei ^{reic} caput

LESBIA   **GLICERIVM**   **MISIS**   **PAMPHILVS**   **DAVVS**   **SIMO**

SIS ⁶ ita pol ⁶ quidem ⁶ res ⁶ est ⁶ ut ⁶ dixi ⁶ lesbia ⁶ fidelem ⁶ aufer ⁶ me ⁶ mulieri ⁶ inuenias ⁶ uirum
SYM ^{hoci ancilla e. gliceriu quens ex andria} ab andria ^{diar} est ^{diar} ancilla ^{diar} haec; ^{diar} quid ^{diar} narra ^{diar} s? **DAU** ^{diar} ita ^{diar} est. **MYS** ^{diar} sed ^{diar} hic ^{diar} pam ^{diar} philus. **SYM** ^{diar} quid
 dicit **MYS** ^{diar} firma ^{diar} uit ^{diar} fidem. **SYM** ^{diar} hem. **DAU** ^{diar} ut ^{diar} nam ^{diar} aut ^{diar} hic ^{diar} surdus ^{diar} aut ^{diar} haec ^{diar} muta ^{diar} facta

Prudenzio (348-post 407),
 Psicomachia, Paris, BN lat. 8085
 (Codice di epoca carolingia).
 Poema epico di argomento
 cristiano: lotta tra le virtù cristiane e
 i vizi.

^{Archieps} ^{Archieps}
 ARCHEPS PRUDENTIS VIRTUTIS
 PROELIA CLEMENS CIVITATIS
 CECINIT METRICA SCOLAETI
 CUS ARTE INCIPIT PSICHO
 MACHIA ARCHEPS PRUDENTIS

^{Seneca} ^{Seneca} ^{Seneca}
 Seneca fidelis prima erodendi via
 Abraham bears feminis serus pater
 A dicitur cuius nomen auxit syllaba
 A bram patri dicitur Abraham do
 S mite pignus quid dicitur uicime
 Docent ad aram cum litare quis uelit
 Q uo dicitur cordi quod pium qd unicum
 D o libenter offerendam credico
 P ugnare nos m& cum pro fanis gentib:
 S uasit suumq: tu asor exemplum dedit
 N e ante prolem conjugalem genere
 D o placentem matre iustu te exitam
 Q uan strage multa bellicosus sps
 P ostentia cordis sordentis uicibris

^{Abraham} ^{Abraham}
 Abraham simitens de ceteris nuntis
 A uctis propinquum forte captus bellica

Fascicolo: unità di base del codice

Terminologia della Scuola Vaticana (dalla paleografia greca)

Bifoglio: intero, piegato si ottengono 2 fogli.

Binione = 4 fogli

Ternione = 6 fogli

Quaternione = 8 fogli

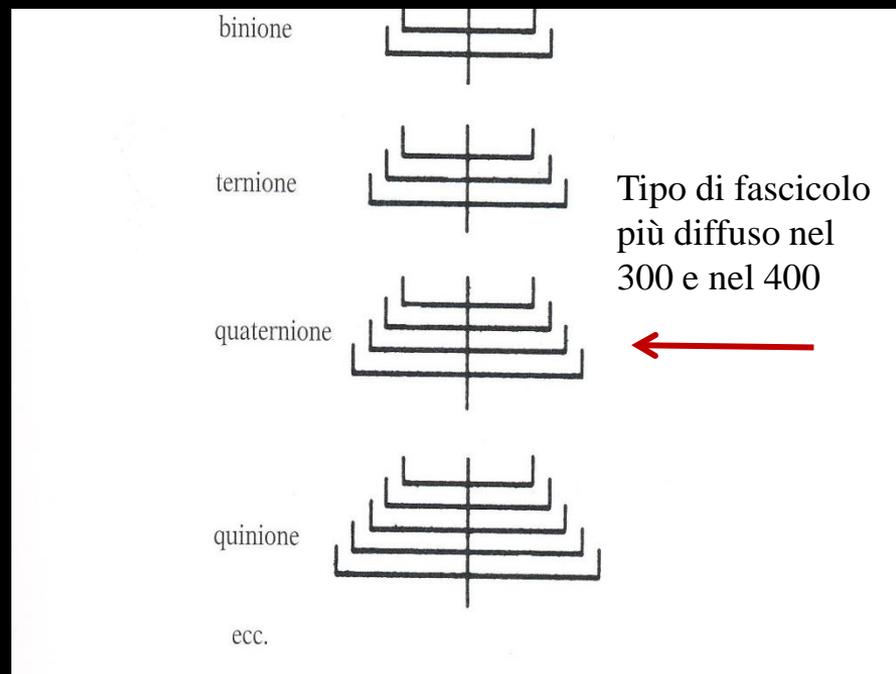
Quinione = 10 fogli

Senione = 12 fogli

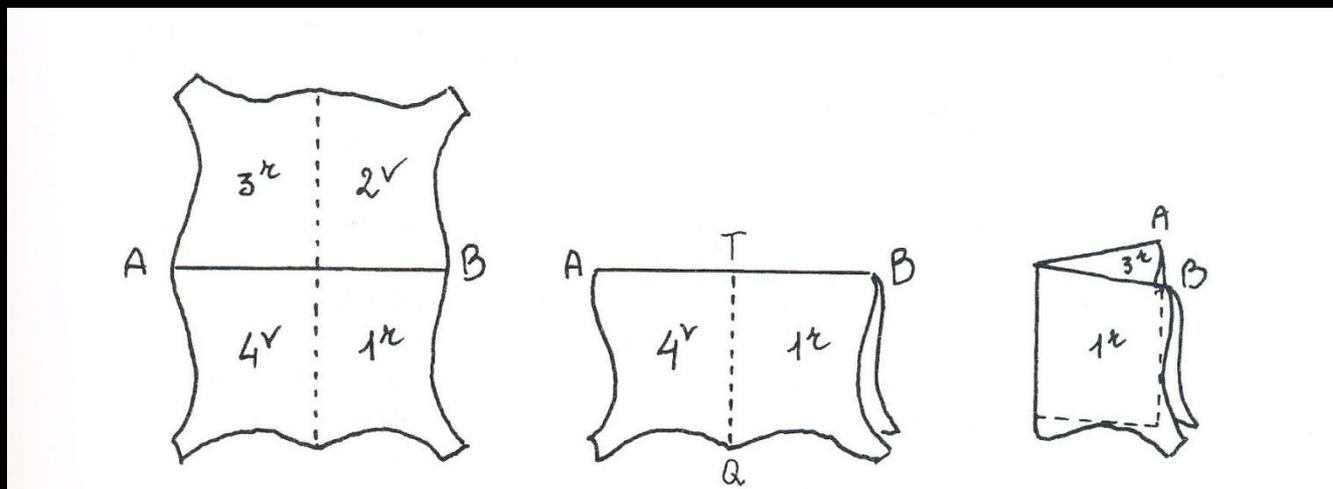
Settenione = 14 fogli

Ottonione = 16 fogli

Omnione = x fogli

Costruzione del fascicolo previa piegatura
(In-folio = perpendicolarmente alla spina dorsale)
In-quarto = 1 binione
(In-ottavo = 1 quaternione)

In quarto

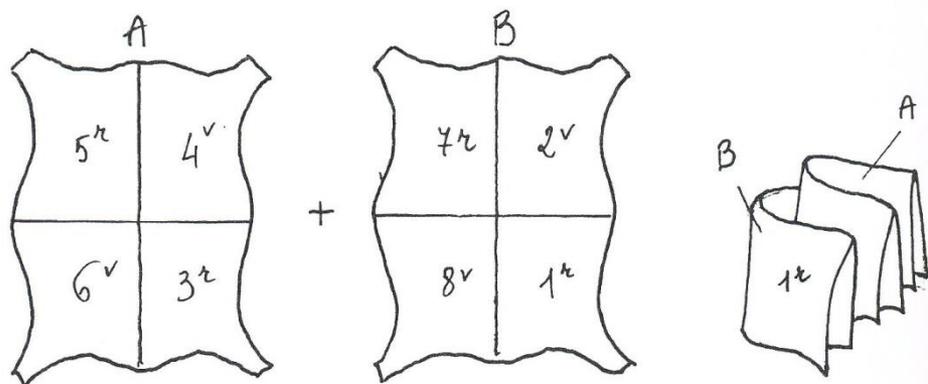

FIG. 23. Formazione del quaternione secondo la formula A^2 (in-quarto).

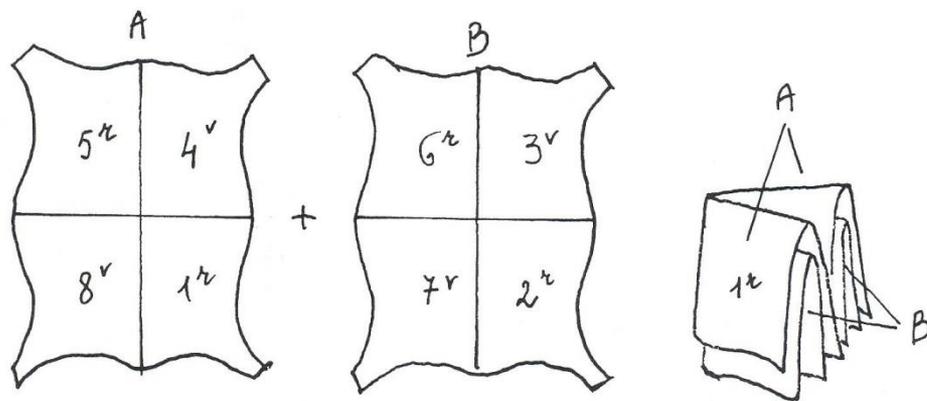

FIG. 24. Formazione del quaternione secondo la formula C^2 (in-quarto).

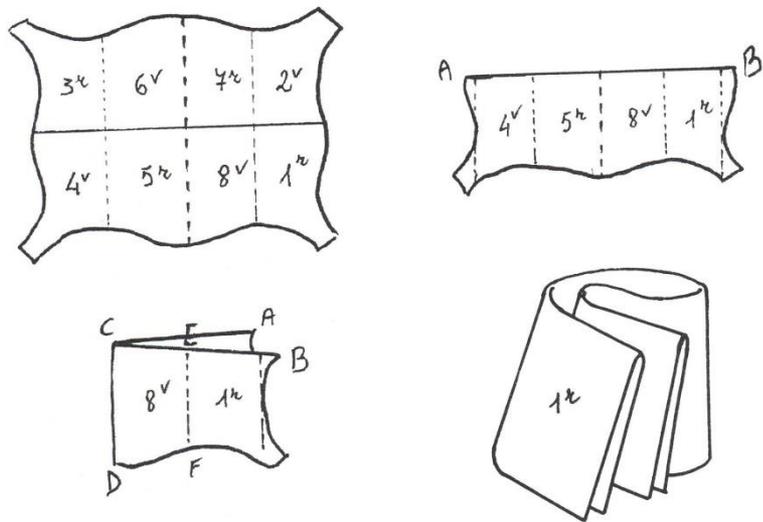

FIG. 25. Formazione del quaternione secondo la formula A (*in-octavo*).

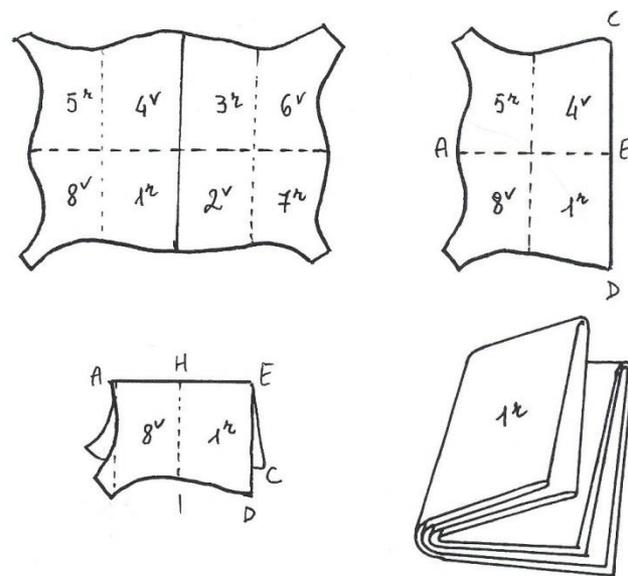

FIG. 27. Formazione del quaternione secondo la formula C (*in-octavo*).

Metodi di descrizione dei fascicoli

Sistema descrittivo: (impiegato nei cataloghi della Biblioteca Vaticana)

Es.: 20 quaternioni, 2 quinioni di cui il I mancante dell'ultimo foglio, 1 quaternione

Formule aritmetiche.

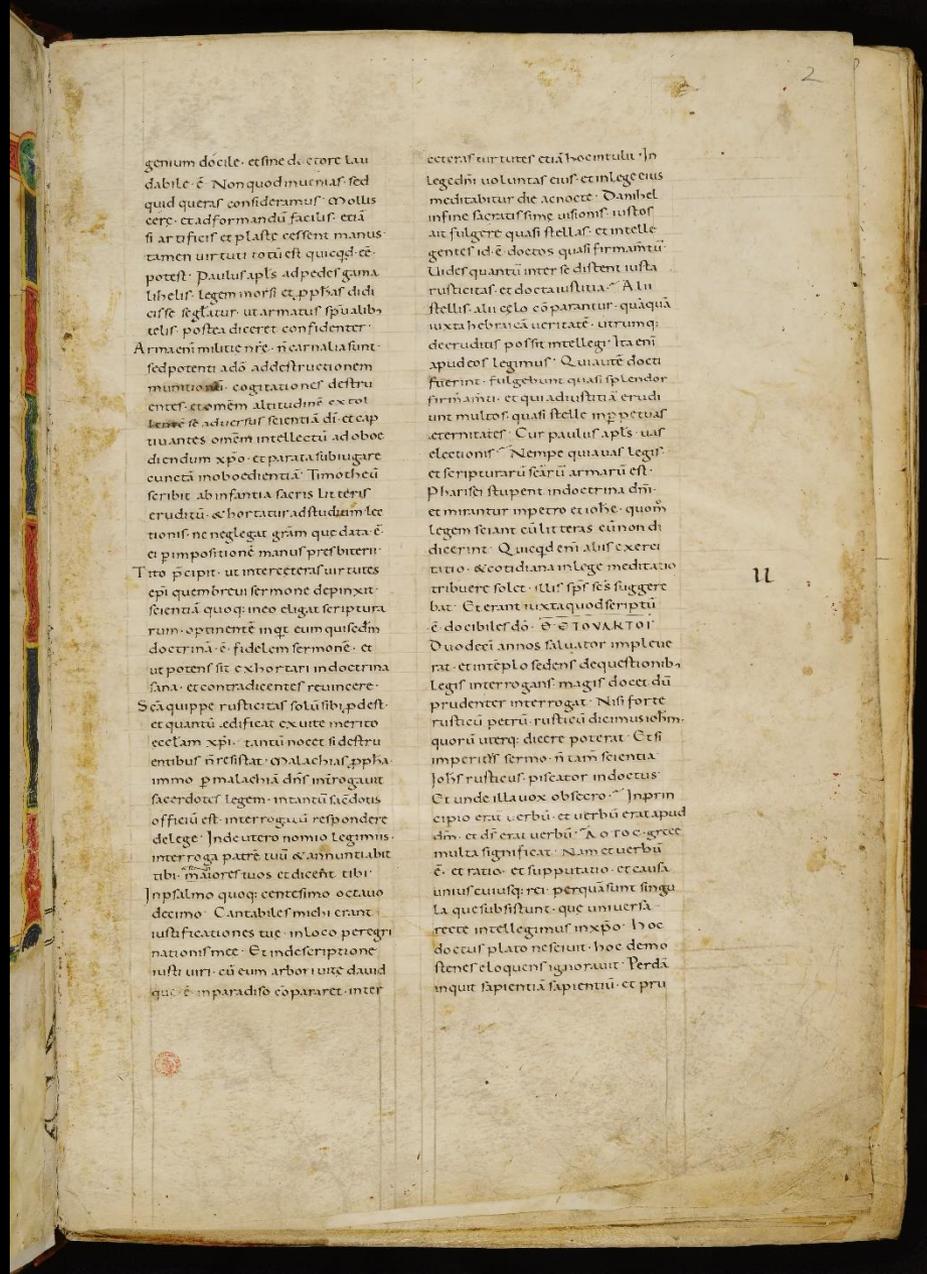
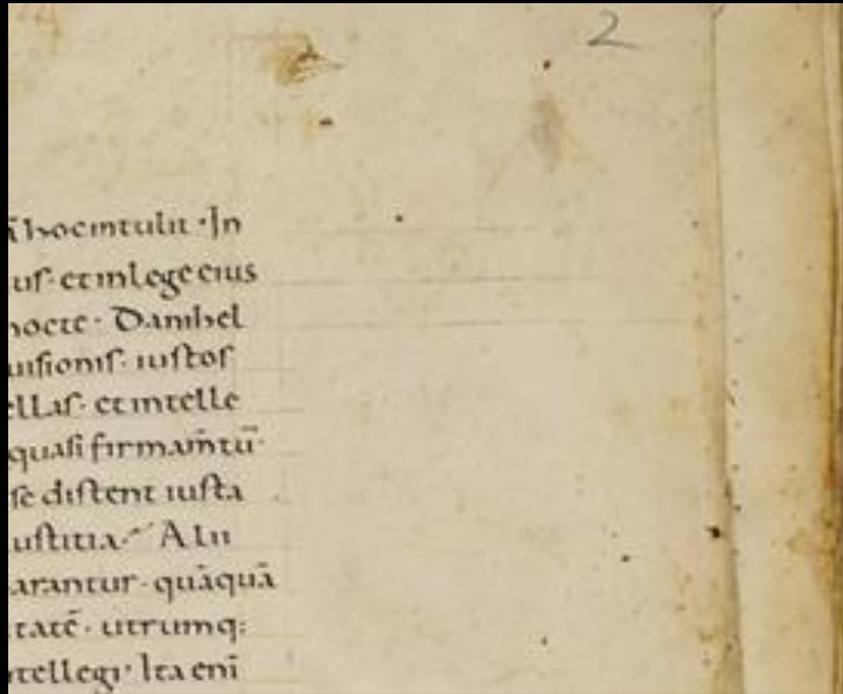
-Base nel computo dei fascicoli (usato nell'Europa occ.)

Es.: 20^8 (il ventesimo fascicolo ha 8 fogli quindi è un quaternione)
 20^{8+1} (il ventesimo fascicolo è un quaternione con un foglio aggiunto)

-Base nel tipo di fascicolo (formula tedesca)

Es.: 4^{1-20} , 3^{21} (i primi venti fascicoli sono quaternioni, il ventunesimo è un ternione)

Preparazione della pagina per la scrittura

genium docile. et sine dolo. et ore laudabile. Non quod in uicinis. sed quid querat. consideramus. et oculos cere. et ad formandum facilius. etiam si arduis et plasse cessent manus. tamen uir tui totus est. que quis potest. Paulus aplos ad pedes gamma. israhel. legem moysi et pphas dicit esse. sicutur. ut armatus spualibus. teli. postea diceret. confidenter.

Armeni milite nre. si carnalia sunt. sed potenti ad destructionem. munitio. cogitationes. destruent. et omnem altitudinem. excolunt. se aduersus scientiam. di. et captiuantes. omnem intellectum. ad obediendum xpo. et parata subigere. euncta. in obediencia. Timotheu scribit. ab infantia. sciens. lit. et eruditum. et hortatur. ad studium. lectionis. ne neglegat. gram. que data. est. et in impositione. manus. presbiteri.

Tito precipit. ut inter ceteras. uirtutes. epi. quem breui. sermone. depinxit. scientiam. quoque. in eo. eligat. scripturam. oportente. inquit. cum quis. doctrinam. e. fidelem. sermonem. et ut potens. sit. exhortari. in doctrina. sana. et contradicentes. reuincere.

Scia. quippe. rusticitas. sola. sibi. p. def. et quantum. edificat. ex uite. merito. e. cl. am. xpi. tantum. noet. si destruentibus. n. restat. Malachias. ppha. immo. p malachiam. dñs. miro. quare. sacerdotet. legem. intant. sacerdotis. officiu. est. interrogau. respondere. de lege. Inde. utero. nomio. legimus. interroga. patre. tuu. et annuntia. tibi. maiores. tuos. et dicite. tibi.

In psalmo. quoque. centesimo. octauo. decimo. Cantabiles. michi. erant. iustificaciones. tue. in loco. peregrinationis. mee. Et in descriptione. iusti. uiri. cu. cum. arbor. uite. dauid. que. e. in paradiso. coparet. inter.

ceteras. uirtutes. eius. hoc. intulu. In lege. dñi. uoluntas. eius. et in lege. eius. meditabitur. die. et nocte. Danibel. in fine. sacras. sine. uisionis. iustos. ait. fulgere. quasi. stellas. et intellegentes. id. e. doctos. quasi. firmamtu. Unde. quantum. inter. se. distent. iusta. rusticitas. et. docta. iustitia. A. tu. stellas. alio. glo. coparantur. quaquam. iuxta. hebraicam. ueritatem. utrumque. de. eruditus. possit. intellegi. Ita. enim. apud. eos. legimus. Quia. autem. docti. fuerint. fulgebunt. quasi. splendor. firmamtu. et. qui. ad iustitiam. erudiunt. multos. quasi. stelle. in. petras. eternitatis. Cur. paulus. aplos. uis. electionis. Nempe. quia. uis. legis. et. scripturarum. sciam. armatus. est. Pharisai. stupent. in doctrina. dñi. et. mirantur. in petro. et. ioh. quom. legem. sciunt. cu. lit. teras. cum. non. dicunt. Que. quid. enim. alius. exercitatio. et. condiana. in lege. meditatio. tribuere. solet. ut. sps. scs. suggere. bat. Et. erant. iuxta. quod. scriptu. e. docibile. do. e. TOVAKTOI. Duodecim. annos. saluator. impleuit. et. in templo. sedens. de. questionibus. legis. interrogans. magis. docet. di. prudenter. interrogat. Nisi. forte. rusticu. petru. rusticu. dicimus. ioh. quoru. uterque. dicere. poterat. Et. si. imperiti. sermo. n. tam. scientia. iohs. rusticus. p. sator. in doctus. Et. unde. illa. uox. obsecro. In. prim. capio. erat. uerbu. et. uerbu. erat. apud. dñm. et. dñ. erat. uerbu. A. o. r. o. c. grece. multa. significat. Nam. et. uerbu. e. et. ratio. et. supputatio. et. causa. unius. cuiusque. rei. per. qua. sunt. singula. que. subsistunt. que. uniuersa. recte. intellegimus. in xpo. hoc. demostens. eloquens. ignorauit. Perda. inquit. sapientia. sapientiu. et. pru.

Bibbia di Santa Maria del Fiore, 1120ca

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	l
A										
B										
C										

Modello utilizzato per il rilevamento dei dati dimensionali dei manoscritti: specchio rigato, numero delle righe, disposizione del testo.

Bibbia, Firenze, Bibl. Med. Laur., Edili
126, f. 12v

ut si phasie. Aui e e uage. Aui
 ce i p r e c t. I b i s t u e n t i a p i a e
 h i c e n d i c o e r u t o u i c o p r i e a
 q u i l u s e n t f e t. I u i f o r e p u c y
 d' a u l l u s e o n o i a i r e u o f o s 7
 p l a t o n i s p u e s o r i. r o m o l t e m i
 p r e t i f o r e s. I t t a c i s t r e t o i c o s p u
 a m f a l i s t e. n i a l i p a p i o d' e n t e
 l i b r i p. l e e. i p r e s. a l r p a p l e s s p s
 e r f e s e r u e. u g o u l l i c a i e t. h i
 s e p t u e m a t e. Q o s. A p n a n
 u c t e r e t. Q u i m m e. S. p r f o r l a i
 d i a. i c o m o d i n q o p o s t u l a t a m
 I u i i e p c a n i t e a n. a d u e a r e p i. r a d
 n e f a c t e r. d u b u s p a u l e f i n i t. n e s
 p' n i s t e s. n e h e t o s a n i c a p b u
 q' r t o r i s a r b u m. A l r e u i d i e r a
 l r u t a n a n a e. Q o m e n i t e n g u m
 m e u 7 p f e n n i m. A u d s e m u l e. e r
 o b a r e c t o r. u s f a u l t a. n o a m p n o e
 n o r e p l e c o. l e x. f. c o f i c e r e a i t a s
 u l a p l e s p f e r o. P u l t o r i o s m e p e
 f a i t. q u o s a n i p h a s i e i p u a l a k a
 n i m a t a p u e s t e g o. i q u u l a n t
 p u e g r a d u i e p r e s t e n e t. Q o l i
 u o r e t a u s i n t. Q o d i p i c o m a r e s o
 m e a r a t. S i a u b i a g f l a t e e u i
 d e o. a r a n e. i c i r e. a l r e l o s. d u e f a
 n u r b u i m a g i s o f u l e. Q o u l l i
 l e n t e r e p t a u a r a i c e s n l e n t. A l l i
 u e n t. h i c o n e f e p e c a. a b a p h i s u f u r
 p i c a c e s t i m o n i a p b a u e i u n t. e r
 e m e n t a u q o r a s e e t e m p l a u l a c a
 q' g r a t a. G e t a q' l e t a. V e n i b' c o r a
 u i t a s. D e e t e p r e c o. c e s i d e i k a
 n i s t i m e. u q e m t a m i o p m e s u b i
 r e f e a t h. A g e n e s i e r o. d u m m e a
 p e r. o r a c o m b' u i u e s q' p o s s i m
 e o d e m s p u q u o s a p t a s u n e l i b r i
 u l l a t u m e s t a n i f f e r e f i m o
 u e m.

Expliat prologus. Inapic
 Lib Genesis suae breuitate.

20 p h i
 a p i o a r a
 u e s c e l u z
 r e a m e
 m a u t e n
 e i a t u a n
 q u a c u a z
 c a n e b z e e
 u n e f i f a
 a e m a b o r t
 f i. r i s p e c i
 f e r e l a t u r
 s u p a q u a
 Q u e p e s
 f a c t u r e
 e r f a c t a e
 l u x e m
 d i c e s l u e
 c e m q' e e r
 t o n a. a d i
 u n f i c l u e r
 a m b o u s e
 A p p l i u r
 q' u e m
 d i e m. q e e
 n e b o r a n e e
 c e m. E m
 q' e a t u e s
 p e r e q' m a
 n e. d i e s e
 u n u s. D i
 e q u o q' e s
 f a c f i r e
 m a n a r a
 i m e d i o a
 q u a d u m.
 q d u m d i e
 a q u a l a b
 a q u i s. E r
 f e a c e s f i
 m a n a r a
 d u m m e a p
 a q u a s

at ac tribat

Plut. 1 dex 7, c. 3r , Dio appare a Mosè

rum cerimonie nu
meris plorum et
leucarum et oblati
ones principum cede
quaz anno h; no co
tem mense quo cree
tum e tabnaculu
nis filiorum isrl d
scriptus e. Annus
uero uel mensis fe
cundus tps noui. c.
significat qd pte x
ad uentum passionis
et resurrectionem usq
ad finem mundi p.
tunc post lapm e
in quo de spualite
gupto submerso uo
plurimone egressus
innouitate uite a
bulentis et ad tiam
pmissionis tenden
tes in deserto synai
i. in consuetudine cepta
tionum carnis in ce
tua supare uicune
synai et in inepreca
tur rub; quo signi
ficatur ecci in qua
apli pdicant et spm
tale pculum gene
ubi loquitur domi
ad moysen quia le
gem tae ad instruc
tionem erudentur.
spualu iusticarum.

Jes. Seca mansio
e scilicet in qua co
quunt panes az
mas et pumii tendit
tabnaculu. Unde et
locus non accepit
quia scilicet inepre

Moyse in
deserto synai
in tab
naculo
federis.
Prima
die me
sis sedi
anno
altero
egressi
onis co
rum ex
egypto
dicens
Tollite

E q; que
dicuntur
q; est
ut uba do
mini per
nus
Jes. lib numeri apellat
quia mutata uis isrl
tice pfectorum uirorum
computationem et uis
pfectiones quaz et in
fiones asinib; egypt usq
ad mortem moysi inq
dies dedicatiois tabe
naculi et oblationu
maius non sine nu
sacramento iumentat
e. Cachalogus aut mi
sionum filiorum isrl
raixl uel que quia p
ma usq ad ultimam
numera simul. xlv.
de quib; maets ab abrahā
usq ad gnationes. xviij. et a dō
usq ad tūsignationem ba
billonis gnationis lxviij. et
actūsignatione habillonis
usq ad xpm gnationes. xviij.
Per has curie hebreus qui
de terra festinat tūsiue ad ce
lum et egypto h; seculi derelic
ta terram pmissionis ingre
dicat: uce mirum si illo uū
sacramto pueniat ad ad ce
lum quo xps apuino puenit
cha uenit ad uirginem q; ad
iozamein uel que qui plene
gurgite flucis sps sū qū re
duntante.

Prima mansio e in uicē
urbs in egypto egypti sin
by in qua pls congregatus
grue in desertum egypti al
tera die post pascha in cōstrec
tu egyptiorum quam qd;
comitacionem uel uintrum;
in pceduntur qui a cōmoci
sumus ad euangeliā eu
bam et cetera totum gau

Moyse in
deserto synai

cerimonie nu
meris plorum et
rum et oblati
onum cede
anno h; no co
ense quo cree
tabnaculu
horum isrl d
o e. Annus
uel mensis fe
s tps noui. c.
cat qd pte x
tum passionis
rectionem usq
em mundi p.
post lapm e

E q; que
dicuntur
q; est
ut uba do
mini per
nus
Jes. lib numeri
quia mutata
tice pfectorum
computatione
pfectiones c
fiones asinu
ad mortem
dies dedicat
naculi et
maius n
sacramen
e. Cachal
sionum
raixl uel
ma usq
numera

non possunt. Rursum in libro hester alphi
betam ex nuō usq; ad detam lictam fecim
duis locis uolentes. f. septuaginta intpre
tum ordinem p'ec insinuare studioso lee
tori. Nos enim. iuxta morem hebreor; ordie;
psequi i in septuaginta editione malum

Rab. lib. iste hester
quem hebrai inter
agigra pla nune
rant xpi a ecce cont
nere sacramenta
hester enim in tyro
ecce plin libat de
perculo interfecto
aman qui in tpe un
quias p'ec conu
niy adicm celebra
mitat in p'f'ctos
hystoriam hester ce
pore affueri fuisse
non dubitamus. s;
quis fuit affuerus
ignoramus ioseph
commemorat fuit
se orum xerxis fili
qui post tantum pa
trem p'side rexit im
perium. hunc q're
dixit areaxerlet a
pud greges uocari
qui longinamus i
cognominatus re
gnauit. lxxv. ame
h'no uidetur hester
eo tpe fuisse forte
eni hebreas non p
tam fuis eam qui

Explicat. p'f. s'ci ieronim;
ndichy affu
eri qui regni
auit ab indi
a usq; ethio
p'iam super
c. xxvii. pui
cias qm sedit
in solo reg
suy. susa ci
uitas regni
eius exordi
um fuit. t
tio igit an
Tertio igit anno
ac. t'io. f. tpe h
seculi incarnati

Susa metropo
lis e p'side que
auit ystouci
menoms f'ic;
condidisse a a
fusi flumio no
men accepisse
ibi e regia domi
q'ri lapide a ma
tio. colupinis
aureo q' laci
narib; gemis
q' distincta ce
li continens si
mulari. stel
ho in canaly.
insignita me
dibilia multa
ibi affuerus co
conuuii ma
ximus diuitu
adeltis copi
obum celebra
ue. uirtus na
q; sacri eloqui
sic aliqn t'isac
ti narrae ut
uentura expi
mat sic facto

Plut., 3dex 1, c.
109v, Incipit del
libro di Esther

Deinde dicitur... Aristotele, miscellanea... Francie, sec. XIII-XIV

Plut. 14 sin. 1
Aristotele, miscellanea
Francia, sec. XIII-XIV

Handwritten marginal notes and a red circular stamp at the bottom left.

Maestro del
1328,
Digestum
Vetus, Torino,
BN, ms E 1 1,
c. 174 (scena
di mercato)

Libro d'ore

GAIJ PLINII SECVNDI NOVECOMENSIS PRE
FATIO IN LIBRO DE NATVRALI HISTORIE ADVE
SPASIANVM INPERATOREM INCIPIT
F E L I C I T E R ~

LIBROS NATVRALIS HISTORIE NOVIT

Vni camentis quiritum tuorum opus natum apud me pro
xima setera licentiore epistola narrare constitui tibi iocun
dissime Imperator. Sit enim hec tui prefatio uerissima diu
maxime conferetur in patre: Namq; tu solebas putare ali
quid esse meas negas ut obicere molliam Catullum conter
tamenam meam agnosces & hoc castrens uerbum. Ille enim
ut scil per mutatis prioribus sillabis duru seculum se fecerit
q; uolebat existimari a ueriolis tuis & famulis simul ut hac
mea petulantia fiat quod proxime non fieri questus es in

alia proci epistola nostra ut in quodam acta exeat seane q; omnes q; ex equo reu
uinau imperium triumphalis & censorius tu socius consul ac tribunus potestatis
paritcepti & quod hui nobilibus fecisti dum illud patri pariter & equitum ordinem prestat
prestatu pectori eius omnia q; hec rei publice & nobis quidem qualis incastrens co
tuberatio nequiq; inter mutauit fortune amplitudo in his nisi ut prodelle tantum
dem posses ut uelles. Itaque cum ceteris inuenerationem tui pareant omnia illa no
bis ad colendum te familiaris audacia sola superest. Hanc igitur tibi imputabis & in
nostra culpa tibi ignosces. Refrauit faciem nec tamen profeci quoniam alia una occu
ris ingeni & longius etiam submones ingenibus facibus fulgeat in nullo nunqua
ueris dicta uel eloquentie tribuntie potestatis fecundis. Quanto ta ore patris
laudis tonat quanto fratris amas quantum in poetica est. O magna fecunditas animi
quemadmodum fratrem quoque imitaueris excoctasti. Sed hec quis possit inrepi
dis existimare subituras ingenii tui iudicium preferam lacertiam. Neq; enim si
mili est conditio publicantium & nominatum tibi dicantium. Tam possim dicere
quid ista legis Imperator. Humili uulgo scripta sunt agricolaram opificum turbe
denique studiorum octosis. Quid te iudicem facit cum hanc operam condiderem no
eral in hoc albo. Maiorem te sciebam q; ut descensurum huc putarem. Preterea est
quidam publica etiam eruditorum reiectio. Vitur illa & M. Tullius extra omne
ingentiam positus & quod miremur per aduocatum defenditur nec celestis
manuum perfum hec legere uolo lunum congrui uolo. Quod si hoc Lucius qui
primus condidit stilmatum legerit quasi abalationem & uituperationem reputabit.
Primitum Satiricum carmen conscripsit in quo utiq; uituperatio inuicem uel co
tinetur. Namque autem dicit quod uituperationis signum uel maxime nolo deca
randum dicendum q; est. Si aduocatum sibi putauit Cicero mutandam preferam
cum de republica scriberet quanto nos excusatum ab aliquo iudice defendimus. Sed
hec ego tibi nunc patrocina ademi nuncupatione quoniam plurimum refere
fortatur aliquis iudicem an eligat. Multumq; apparatus interest apud inuicem
hospitem & oblatum cum apud Catonem illum ambitus hostem & repulsum

Plut. 20 sin 1
Plinio, Naturalis Historia
Firenze, sec. XV